

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ

UOT:811

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN İZAHLI LÜĞƏTLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN
AVROPA MƏNŞƏLİ İCTİMAİ – SİYASİ TERMİKNLƏR**

Babayeva Aytən Müsahib qızı
GDU Azərbaycan dili kafedrasının dissertantı
aytenbabayeva91@gmail.com

Xülasə: İngilis dili müasir beynəlxalq informasiya məkanında qlobal bir keyfiyyətə malik olmasına baxmayaraq bu dilin lüğət tərkibi də yekcins deyildir. Bu mənada ki, ingilis dilin lüğət tərkibində Avropa dillərindən daxil olan çoxlu sayda söz və terminlər mövcuddur. İngilis dilinin lüğət tərkibində hətta çin, rus, yapon, fars, türk, ərəb, Afrika, Polineziya, Malayziya mənşəli söz və terminlər də vardır. Alınan sözlər ingilis dilində mənimsənilərək bu dilin normalarına uyğunlaşdırılmış qaydada işlədilir. Ona görə də bir çox hallarda həmin sözlərin başqa dillərə məxsus olduğunu ayırd etmək çətinləşir. Ona görə də ingilis dilində işlənən sözlərin mənşəcə müəyyənləşdirilməsində lüğətlər başlıca vəsait hesab olunur. Azərbaycan dilinin lüğətlərinə olan ictimai-siyasi terminlərin mühüm bir qismini də məhz mənşəcə başqa dillərə məxsusdur. Belə söz və terminlərin əsas sibir qismi latın və yunan mənşəlidir. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə keçən ictimai-siyasi terminlərin içərisində fransız mənşəli olduğu qeyd edilən bir çox sözlər də vardır ki, onlar da əslən latından gəlmədir. Azərbaycan dilinə ingilis dilindən daxil olan ictimai-siyasi terminlərin müəyyən qismini həmçinin, italyan, alman, ispan mənşəli vahidlər təşkil edir. İzahlı lüğətlərdə bir qayda olaraq ingilis dilindən keçən terminlər lüğətlərin təyinatına, nəşrolunma müddətinə görə qeyri-bərabərliklə müşahidə edilir.

Açar sözlər: informasiya, terminologiya, qlobal, norma, alınma

Ключевые слова: информация, терминология, глобал, норма, заимствование

Key word: information, terminology, global, norm, borrowing

Müasir ingilis dili beynəlxalq informasiya məkanında aparıcı yer tutmasına baxmayaraq bu dilin leksik-terminoloji tərkibində bir çox alınmalar mövcuddur. İngilis dilinə ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə hindistan, çin, rus, yapon, fars, türk, ərəb, cənubi Afrika, polineziya, Malaziya mənşəli sözlər daxil olmuşdur. Lakin ingilis dilində Avropa dillərinə məxsus olan söz və terminlərin potensialı bunlardan qat-qat üstündür. Birincisi ona görə ki, ingilis dili digər Avropa dilləri kimi bir-biri ilə həm genetik, həm də tipoloji qohumluğa malikdir. İkincisi, ingilis dili Avropa dilləri ilə daimi ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni-məişət kontaktlarına malik olmuşdur. Əlbəttə ki, ingilis dilinə keçən alınmalar mənşə dildə olduğu kimi qalmamış, daxil olduğu dilin normalarına uyğunlaşmış və hətta yeni məna çalarlığı da qazana bilmişlər. Ə.Səfərovanın ingilis dilindəki alınma sözlərə həsr olunmuş bir məqaləsində ingilis dilinin inkişafı prosesi üç dövr üzrə səciyyələndirilir. Burada qədim ingilis və ya anqlosakson dilinin keçdiyi inkişaf mərhələsi V-IX əsrlərə aid edilir. Əlbəttə inkar edilmir ki, o zamana qədər ingilis dili normal informasiya vasitəsi kimi işlənməmişdir. Ancaq tarixi fakt kimi qeyd olunur ki, həmin dövrdə german qəbilələri Britaniyaya daxil olmuş, burada german qəbilələrinin dili üstünlük təşkil etmiş və ingilis dili özünəməxsus normalaşma prosesi keçirmişdir [14, s.13].

İngilis dilindəki bir mənbədə bu dildəki alınmaların mərhələlər üzrə keçidi barədə müfəssəl məlumat verilir. Burada ingilis dilinin keçdiyi formalaşma və inkişaf tarixi aşağıdakı kimi dövrləşdirilir: 1) “*German dövrü ən qədim (pre-old) dövr. Bu dövrdə qədim German*

dillərinin ingilis dilinə təsiri məsələləri şərh olunur; 2) qədim ingilis dövrü (600-1100-cü illər). Bu dövrdə latın və kolt dillərinin təsiri məsələlərindən bəhs edilir; 3) orta ingilis dövrü (1100-1500-cü illər) adlandırılır. Bu dövrdə Skandinaviya dillərinin, fransız dilinin, kilsəyə zadəganlığa, hərbiyə, kulinariya və digər sahələrə aid sözlərin keçidindən bəhs olunur; 4) erkən müasir dövr (1500-1600-cü illər). Bu dövrdə latın, yunan, ərəb, ispan və digər roman dillərinin təsirindən danışılır; 5) hazırkı (ən yeni) dövr (1650-ci illərdən indiyədək). Bu dövrdə ingilis dilinə fransız, ispan, italyan, alman, skandinaviya, rus, hind, dravid, fars, ərəb, Afrika, Amerika hindu, çin, yapon, island, Avstraliya aborinlərinin dillərindən keçən sözlər ümumiləşdirilir” [7].

Göründüyü kimi, ingilis dili qədim dövrlərdə başqa dillərin təsirinə məruz qaldığı halda yeni və ən yeni dövrlərdə Avropa, Asiya, Afrika, Amerika, Avstraliya, Çin, Yaponiya və digər başqa ölkələrlə iqtisadi-siyasi, kommersiya və digər sahələr üzrə işgüzar əlaqələrini genişləndirməklə həmin dillərə məxsus müvafiq leksik-terminoloji vasitələr hesabına da özünün informasiya nüfuzunu genişləndirməyə nail olmuşdur.

Azərbaycan dilinə ingilis dilində işlənən Avropa dillərinə məxsus leksik-terminoloji vahidlərin keçidinə gəlincə onu demək lazımdır ki, ingilis dilinin özünə məxsus olmayan leksik-terminoloji vahidlər hələ müstəqillik dövründən əvvəlki mərhələdə daxil olmağa başlamışdır. Həmin dövrdə Azərbaycan dili üçün aparıcı dil rus dili olduğundan xarici dillərdə işlənən, o cümlədən ingilis dilində işləklilik qazanan beynəlxalq terminlərin keçidində rus dili vasitəli rolunu oynamışdır. Həmin tipli sözlər müstəqillik dövründən əvvəlki mərhələdə Azərbaycan dili lüğətlərində əks olunmuşdur. Müasir lüğətlərdə də onlar Azərbaycan dilinin leksik-terminoloji potensialını zənginləşdirən nümunələr kimi qeydə alınır. Odur ki, müqayisə məqsədi ilə 1975-ci ildə çap olunan “Azərbaycan dili orfoqrafiya lüğəti”ndən istifadə edilməsi məqsədəuyğun sayılır. Azərbaycan dili lüğətlərində ingilis dilinə məxsus olmayan və həmin dildə işlənən leksik-terminoloji vahidlər mənbə dildə özünəməxsus leksik-semantik məna bildirməklə səciyyəlidirsə ingilis dilində artıq, onlar beynəlxalq termin səviyyəsində informasiya əhəmiyyəti kəsb edir. Azərbaycan dili lüğətlərində əks olunan beynəlxalq terminlərin ictimai-siyasi məna kəsb edən qismini dil mənsubiyyətinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Latın mənşəli terminlər. Latın mənşəli terminlər bütün Avropa dillərinin, o cümlədən ingilis dilinin leksik-terminoloji tərkibinin zənginləşməsində başlıca mənbə rolunu oynamışdır. Tarixən də latın dili ilə ingilis dili arasında qarşılıqlı münasibətlər mövcud olmuşdur. Təhlil edilən nümunələrdən göründüyü kimi, Azərbaycan dilinin lüğətlərinə daxil olan ingilis dilindəki ictimai-siyasi terminlərin tərkibində latın mənşəli sözlər daha çox üstünlük təşkil edir. Qalan dil materialları nisbi məxsuzluq təşkil edir. İngilis dilində işlənən və Azərbaycan dilinin lüğətlərində əks olunan ictimai-siyasi məzmunlu terminlərə dair müqayisələr aparılması üçün ingilis dili lüğətlərindən ingilis dili variantı üzrə aşağıdakı kimi nümunələrin seçilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir: *akkord* (ital. accord), *aktiv* (lat.active), *administrasiya* (lat.administration), *affekt* (lat.affect), *agent* (lat.agency), *aqressiv* (lat.aggressive), *anarxizm* (yun.anarchism), *antaqonizm* (yun.antagonism), *konflikt* (lat.conflict), *konqres* (lat.congress), *konsensus* (lat.consensus), *konservativ* (fr.conservative), *konstitusiya* (lat.constitution), *konvensiya* (convention), *debat* (fr.debate), *demokratiya* (yun.democracy), *diktator* (lat.dictator), *diplomatiya* (diplomacy), *diskriminasiya* (lat.discrimination), *humanitar* (lat.humanitarian), *inaqurasiya* (yun.inagural), *informasiya* (lat.information), *intellektual* (lat.intellectual), *intensiv* (fr.intensify), *leqal* (lat.legal), *legitim* (lat.legitimate), *mandat* (lat.mandate), *manifest* (lat.malifesta), *monolit* (yun.monolithie), *monopoliya* (yun.monopoly), *moratorium* (lat.moratorium), *professional* (lat.professional),

proqres (lat.progress), *reabilitasiya* (lat.rehabilitation), *separat* (lat.seporation), *sessiya* (lat.sesion), *sosial* (lat.social), *veto* (lat.veto), *viza* (lat.visa) və s.

“Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (1975) ingilis dili lüğətlərinə daxil olan latın dilinə məxsus aşağıdakı kimi ictimai-siyasi terminlərə rast gəlmək olur: *aktiv* (s.54), *administrasiya* (s.52), *administrativ* (s.52), *agent* (s.57), *advokat* (s.57), *komitə* (s.308), *konfederasiya* (s.310), *konfederativ* (s.310), *konflikt* (s.311), *konqres* (s.309), *konsolidasiya* (s.310), *konspirasiya* (s.310), *konstitusiya* (s.310), *konvensiya* (s.309), *diktator* (s.185), *disput* (s.189), *diversiya* (s.183), *fundamental* (s.525), *humanitar* (s.554), *intellektual* (s.151), *intermedia* (s.250), *internasional* (s.250), *internasionalizm* (s.250), *leqal* (s.339), *leqalizasiya* (s.339), *mandat* (s.349), *manifest* (s.349), *populyar* (s.416), *prosedur* (s.418), *professional* (s.418), *proqressiv* (s.418), *proqressiv* (s.418), *radikal* (s.420), *sessiya* (s.440), *sosial* (s.458), *substantiv* (s.463), *veto* (s.114), *viza* (s.116). “Yeni alınma sözlər lüğəti”ndə latın mənşəli sözlərdən aşağıdakıların qeydə alınması müşahidə edilir: *administrasiya* (s.23), *konfliktologiya* (konflikt, s.180), *konsolidasiya* (s.182), *konspirologiya* (konspirasiya, s.183), *fundamentalizm* (fundamental- s.129), *intermediya* (s.155), *radikal* (s.287), *substantiv* (s.327). “Azərbaycan dili orfoqrafiya lüğəti”ndə (1975) ilə müqayisədə “Yeni alınma sözlər lüğəti”ndə verilən sözlərin məhdudluğu onunla izah edilir ki, sonuncu lüğətdə, adında göstərildiyi kimi yeni, yəni son zamanlar Azərbaycan dilinə keçən leksik-terminoloji vahidlər qeydə alınmışdır. Əvvəlki lüğətdə verilən sözlərin isə bu lüğətə düşməməyinin başlıca səbəbi həmin sözlərin geniş istifadə mühitinə malik olmaması və daha çox mətbuat və rəsmi dildə işlənməsi ilə izah edilə bilər. Lüğətin annotasiyasında da göstərildiyi kimi “*burada son 25-30 ildə Azərbaycan dilinin leksik fonduna daxil olmuş ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni, texniki, texnoloji və s. kimi müxtəlif sahələrdə gedən proses və tendensiyaları əks etdirən nisbətən işlək yeni alınma sözlərin izahı verilmişdir*” [12, s.4]. “Yeni alınma sözlər lüğəti”ndə ingilis dili lüğətlərindən seçilmiş və Azərbaycan mətbuatında yer alan aşağıdakı kimi latın mənşəli sözlərin qeydə alınması da müşahidə edilir: *elektorat* (s.104), *sivilizasiya* (s.313), *konsensus* (s.181), *diskriminasiya* (s.91), *informasiya* (informatika- s.151), *legitim* (s.201), *moratorium* (s.236), *multikulturalizm* (s.238), *personalizm* (s.263), *reabilitasiya* (s.290), *separatizm* (s.306), *suspenziya* (s.329). “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”ndə ingilis dili lüğətləri əsasında seçilmiş ictimai-siyasi sözlərə dair aşağıdakıların qeydə alınması müşahidə edilir: *administrasiya* (s.10), *agent* (s.11), *aqressiv* (s.14), *aqressiya* (s.14), *aqressiv* (s.14), *assosiasiya* (s.21), *kazus* (s.137), *sivilizasiya* (s.268), *komitə* (s.143), *komissiya* (s.142), *konfederasiya* (s.146), *konfederativ* (s.146), *konflikt(ologiya)* (s.146), *konqres* (s.148), *konspirasiya* (s.152), *konstitusiya* (s.152), *konvensiya* (s.158), *diktator* (s.62), *diplomatiya* (s.65) və s.

Göründüyü kimi, “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”ndə ingilis dili lüğətlərindən seçilmiş latın mənşəli terminlərin böyük əksəriyyətinin qeydə alınması müşahidə edilir. Bu ondan irəli gəlir ki, birincisi, müəlliflər haqlı olaraq əvvəlki lüğətlərə daxil olan terminləri bu lüğətdə qeydə almışlar, ikincisi, Azərbaycan dilinə ingilis dilinin informasiya məkanından keçmiş yenilənmələr də diqqətdən kənarda qalmamışlar. Müasir lüğətlərə daxil olan yenilənmələr Azərbaycan dilinin çoxsəpkili media sahəsində işləklilik qazandığı üçün “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”ndə də həmin sözlərin qeyd edilməsi mümkün qədər nəzərə alınmışdır. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (2021) ingilis dilində işlənən latın mənşəli ictimai-siyasi terminlərin qeydə alınması mənzərəsi isə aşağıdakı kimidir: *administrasiya* (s.31), *administrativ* (s.31), *affekt* (s.32), *agent* (s.32), *aqressiv* (s.39), *aqressiya* (s.39), *assosiasiya* (s.56), *assosiativ* (s.56), *elektorat* (s.191), *kazus* (s.316), *sivil* (s.57), *komitə* (s.332), *konfederasiya* (s.334), *konfederativ* (s.334), *konferans* (s.334), *konflikt* (s.334), *konqres* (s.334), *konsensus* (s.335), *konsolidasiya* (s.335), *konspirasiya* (s.335),

konstitusiya (s.335), *konvensiya* (s.337), *demokratiya* (s.152), *diktator* (s.152), *diskriminasiya* (s.170), *disput* (s.170), *diversiya* (s.171), *embarqo* (s.194), *fundamental* (s.230), *humanitar* (s.267) və s.

“Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (2021) qeyd olunmuş ictimai-siyasi terminlərin əksərən işlənməsi ona görə lazım gəlir ki, hər bir orfoqrafiya lüğəti nəşr olunduğu yaxın dövrün leksik-terminoloji potensialını əks etdirməlidir. Çünki orfoqrafiya lüğəti dilin yazı sistemində, sözlərin düzgün yazılışında və söz küliyyatının maksimum əhatə olunmasında əsas və başlıca bir mənbədir.

İngilis dili lüğətlərindən seçilib ümumiləşdirilmiş latın mənşəli ictimai-siyasi terminlər “Azərbaycan dili izahlı lüğəti”ndə də qeydə alınmışdır. Doğrudur, izahlı lüğətdə həmin sözlərin başdan-başa qeydə alınması imkanları orfoqrafiya lüğəti ilə üst-üstə düşə bilməz. Birincisi, ona görə ki, hər bir izahlı lüğətdə ana dili sözlərinə və daha çox işləklik qazanan alınmalara üstünlük verilir, ikincisi, orfoqrafiya lüğətləri dilin söz potensialının davamlı artımına uyğun olaraq mütəmadi nəşr olunur, ümumi izahlı lüğətlərdə isə intensiv nəşrlərə nail olmağın müəyyən çətinlikləri vardır. Beləliklə, “Azərbaycan dili izahlı lüğəti”ndə qeyd olunan ictimai-siyasi terminlərə dair aşağıdakıların işlənməsi müşahidə edilir: 1) “Azərbaycan dili izahlı lüğəti”, I c: *aktiv* (s.87), *advokat* (s.50), *affekt* (s.51), *agent* (s.52), *diktator* (s.622), *disput* (s.646), *diversiya* (s.652); 2) “Azərbaycan dili izahlı lüğəti”, II c: *humanitar* (s.405), *intermediya* (s.559), *internasional* (s.560), *komitə* (s.727), *konfederasiya* (s.730), *konfrans* (s.730), *konqres* (s.731), *konspirasiya* (s.732), *konstitusiya* (s.732), *konvensiya* (s.735); 3) “Azərbaycan dili izahlı lüğəti”, III c: *leqal* (s.248), *mandat* (s.288), *manifest* (s.288), *moratorium* (s.385), *plenar* (s.611), *populyar* (s.615), *prinsipial* (s.621), *professional* (s.622), *radikal* (s.632); 4) “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”, IV cild: *separatizm* (s.59), *sessiya* (s.60), *sosial* (s.139), *substantiv* (s.158), *suspenziya* (s.163), *veto* (s.412), *viza* (s.488).

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğət”lərinin hazırlanması 1966-cı ildən başlamış 1987-ci ilə kimi davam etmiş və həmin lüğətlər bir də təkmilləşdirilərək 2006-cı ildə nəşr edilmişdir. Lüğətin əsas söz bazası 1966-1987-si illər nəşrinə əsaslandığı üçün burada son vaxtlara dair leksik-terminoloji materialın qeydə alınmasında məhdudlaşma müşahidə edilir. Mümkündür ki, izahlı lüğətin yeni nəşrlərində müasir alınma leksik-terminoloji vahidlər əks oluna bilsin.

İngilis dilində işlənən latın mənşəli ictimai-siyasi terminlərin müəyyən qismi həmçinin, “Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti”nə daxil edilmişdir. Lüğətdə həmin sözlərə dair aşağıdakıların qeyd olunmasına təsadüf edilir: *administrasiya* (s.14), *administrator* (s.14), *agent* (s.18), *aqressiv* (s.26), *konflikt* (s.139), *konsolidasiya* (s.140). Lüğətə müxtəlif sahələrə dair yeni terminlərin daxil edilməsi nəzərdə tutulduğu üçün haqqında bəhs olunan ictimai-siyasi terminlər məhdudluq təşkil edir. “Mediada işlənən alınma sözlər”in izahlı lüğətində ingilis dilindəki latın mənşəli ictimai-siyasi terminlərdən aşağıdakıların qeydə alındığı müşahidə olunur: *administrasiya* (s.17), *agent* (s.18), *affekt* (s.18), *aqressiya* (s.21), *assosiasiya* (s.30), *elektorat* (s.66), *kazus* (s.107), *sivilizasiya* (s.204), *konfederasiya* (s.113), *konqres* (s.114), *konsensus* (s.114), *konsolidasiya* (s.115), *konspirasiya* (s.118), *konstitusiya* (s.118), *konvensiya* (s.118), *diktatura* (s.54), *diskriminasiya* (s.57), *embarqo* (s.67), *fundamentalizm* (s.81), *informasiya* (s.93), *inqurasiya* (s.92), *intellekt* (s.96) və s.

Bu lüğətdə latın mənşəli ictimai-siyasi terminlərin əksəriyyətinin qeyd olunmasında əsas prinsip ondan ibarət olmuşdur ki, həmin terminlərdən mediada, qəzet və jurnallarda, eləcə də publisistik üslubda daimi istifadə edilir. “Jurnalistika terminləri lüğəti”ndə həmin tipli terminlərdən aşağıdakıların işlədilməsinə təsadüf edilir: *aktiv* (s.12), *administrator* (s.9), *agent* (s.10), *kazus* (s.109), *konflikt* (s.116), *disput* (s.38), *informasiya* (s.87), *intellektual* (s.96), *populyar* (s.189), *reabilitasiya* (s.200), *sosial* (s.222). Bu lüğətdə haqqında bəhs olunan ictimai-siyasi terminlərin məhdudluğunun səbəbi buraya xüsusi olaraq jurnalistika

terminlərinin daxil edilməsi nəzərə alınmışdır. “Məktəblinin alınma sözlər lüğəti”ndə isə ictimai-siyasi terminlərə dair aşağıdakıların qeyd olunmasına təsadüf edilir: *aktiv* (s.19), *administrasiya* (s.14), *affekt* (s.15), *agent* (s.15), *assosiasiya* (s.31), *elektorat* (s.73), *kazus* (s.119), *sivilizasiya* (s.205), *konfederasiya* (s.125), *konsolidasiya* (s.127), *konspirasiya* (s.127), *konstitusiya* (s.128), *konvensiya* (s.129), *diktatura* (s.59), *diskriminasiya* (s.62), *disput* (s.63), *embarqo* (s.74), *fundamentalizm* (s.92), *humanizm* (s.98), *inauqurasiya* (s.105), *informasiya* (s.107) və s.

Bu lüğətə ingilis dilində işlənən ictimai-siyasi terminlərin daha artıq kütləsinin daxil edilməsindən məqsəd məktəblilərin təsəvvürünün və ictimai-siyasi düşüncəsinin daha geniş olmasından ibarətdir.

Fransız, yunan, italyan, alman, ispan mənşəli terminlər. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətlərinə və izahlı lüğətlərində ingilis dilində bu dilin qaydaları üzrə işlənən bir sıra fransız, yunan, italyan, alman, ispan mənşəli terminlər də daxil edilmişdir. Həmin terminlər geniş informasiya məkanında beynəlxalq səciyyə qazandığına görə Azərbaycan dilinin leksik-terminoloji potensialının zənginləşdirilməsində də mühüm rola malikdir. Həmin qrupa daxil olan terminlərə dair aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: *alyans* (fr.alliance), *aparteid* (fr.apartiheid), *assambleya* (fr.assambly), *benefis* (fr.benefit), *komponiya* (campaign), *konservativ* (fr.conservative), *debat* (fr.debate), *departament* (fr.departament), *diplomatiya* (fr.diplomacy), *ekstradisiya* (extradition), *fraksiya* (fr.faction), *favorit* (fr.favorite), *federal* (fr.federal), *qlobal* (fr.global), *ideya* (fr.idea); *anarxiya* (yun.anarchism), *antaqonizm* (yun.antagonism), *xarizma* (yun.charisma), *demokratiya* (yun.democracy), *inaqurasiya* (yun.inagural), *monopoliya* (yun.monopoly), *mif* (yun.muth), *politika* (yun.policy), *akkord* (ital.akkord), *kansler* (alm.chancellor), *parlamentari* (alm.parlamentary), *prioritet* (alm.priority); *embarqo* (ispan.embargo), *xunta* (ispan.junta).

“Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (1975) bu terminlərdən aşağıdakılara rast gəlmək olur: *alyans* (fr.s.59), *arbitraj* (fr.s.65), *benefis* (fr.s.86), *konservativ* (s.309), *departament* (fr.s.173), *diplomatiya* (fr.s.187), *fraksiya* (fr.s.525), *federal* (fr.s.516), *ideya* (fr.s.241), *intensiv* (s.250), *manikulyasiya* (fr.s.349), *piket* (s.411), *rejim* (s.423), *transfer* (s.498); *anarxizm* (yun), *antaqonizm* (yun. s.63), *demokratiya* (yun), *monolit* (yun.s.368), *monopoliya* (yun.s.368), *mif* (yun.s.366); *embarqo* (ispan.s.209), *xunta* (ispan).

İngilis dilinin lüğətlərindən seçilmiş bu terminlər Azərbaycan dilinin leksik-terminoloji tərkibinə müstəqillikdən əvvəlki dövrdə daxil olmuş və indi də işlədilməkdədir. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (2021) isə fransız, yunan, italyan, alman və ispan dillərinə məxsus terminlərdən aşağıdakılar qeydə alınmışdır: *alyans* (fr.s.45), *akardeid* (fr.s.50), *orbitraj* (fr.s.51), *arsenal* (fr.s.54), *kompaniya* (fr.s.333), *assambleya* (fr.s.56), *benefis* (fr.s.80), *konservativ* (fr.s.335), *debat* (fr.s.150), *departament* (fr.s.152), *diplomatiya* (fr.s.168), *ekstradisiya* (fr.s.190); *anarxizm* (yun.s.46), *antoqonizm* (yun.s.48), *xarizma* (yun.s.271), *demokratiya* (yun.s.152), *inaqurasiya* (yun.s.291), *monopolizm* (yun.s.450), *monolit* (yun.s.450); *kansler* (alm.), *parlament* (alm.s.498), *prioritet* (alm.s.518); *embarqo* (ispan.s.194), *xarizma* (ispan.s.271).

“Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə müstəqillikdən əvvəlki və müasir dövrə aid ictimai-siyasi terminlər maksimum dərəcədə qeydə alınmışdır. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə göstərilən terminlərin qeydə alınma mənzərəsi aşağıdakı kimidir, I cild: *arbitraj* (fr.s.131), *benefis* (fr.s.257), *departament* (fr.s.561), *diplomat* (fr.s.641), *diplomatiya* (fr.s.641), II cild: *fraksiya* (fr.s.209), *federal* (fr.s.176), *intensiv* (fr.s.559), *ideoloji* (fr.s.503), *ideya* (fr.s.503), *kompaniya* (fr.s.728); *anarxizm* (yun.s.116), *demokratiya* (yun.s.562); *akkord* (ital.s.86), *konsler* (alm.s.637), *inaqurasiya* (yun.s.543), *xunta* (isp.s.486), III cild: *monolit* (yun.s.384), *prioritet* (alm.s.621), *mif* (yun.s.365). “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”ndə

bu sıraya daxil olan terminlərdən aşağıdakılara rast gəlmək olur: *alyans* (fr.s.16), *anarxizm* (yun.s.17), *aparteid* (fr.s.19), *antaqonizm* (yun.s.18), *arbitraj* (fr.s.20), *kansler* (alm.s.133), *xarizma* (yun.s.115), *konservativizm* (fr.s.149), *ekstradisiya* (fr.s.81), *embarqo* (ispan.s.83), *ideya* (fr.s.132), *inaqurasiya* (yun.s.124), *xunta* (ispan.s.119), *majaritar* (fr.s.187), *manipulyasiya* (fr.s.189), *monopoliya* (yun.s.203), *parlamentarizm* (alm.s.226), *piket* (fr.s.30), *prioritet* (alm.s.234), *rejim* (fr.s.243), *transfer* (fr.s.335).

“Mediada işlənən alınma sözlər”in izahlı lüğətində bu terminlərdən aşağıdakıların qeyd olunması müşahidə edilir: *akkord* (ital.s.19), *alyans* (fr.s.22), *anarxiya* (yun.s.24), *arbitraj* (fr.s.28), *aparteid* (fr.s.27), *arsenal* (fr.s.29), *assambleya* (fr.s.30), *benefis* (fr.s.49), *demokratiya* (yun.s.50), *departament* (fr.s.51), *embarqo* (ispan.s.67), *ekstradasiya* (fr.s.64), *fraksiya* (fr.s.81), *favorit* (fr.s.74), *federasiya* (fr.s.75), *xarizma* (yun.s.87), *inaqurasiya* (yun.s.92), *xunta* (ispan.s.88), *majoritar* (fr.s.134), *mif* (yun.s.143), *monolit* (yun.s.147), *monopoliya* (yun.s.147), *parlament* (alm.s.162), *patronaj* (fr.s.164), *piket* (fr.s.166), *preventiv* (fr.s.175), *prioritet* (alm.s.176), *rasizm* (fr.s.184) və s.

Aparılan müqayisə və qarşılaşdırmadan aydın olur ki, ingilis dilində işlənən və Azərbaycan dilinin izahlı lüğətlərinə daxil olan ictimai-siyasi terminlərin bir qismi müstəqillik illərindən əvvəlki bilinçvizm mərhələsinin məhsuludur. Həmin dövrdə ingilis dilində işlənən terminlərin Azərbaycan dilinə daxil olması ancaq rus dilinin vasitəçilik rolu əsasında baş vermişdir. Çünki rejim Azərbaycan dilinin başqa dillərlə birbaşa təması qarşısında obrazlı desək “dəmir sədd” çəkmişdi. Odur ki, başqa dillərə məxsus olan söz və terminlər ancaq zamanın hegemon dili olan rus dilinin vasitəçiliyinə məhkum idi. Müasir dövrdə isə Azərbaycan dili artıq beynəlxalq aləmə sərbəst inteqrasiya olunur və yeni söz və terminləri ingilis dilinin yaratdığı informasiya bazasından maneə olmadan ala bilər. lüğətlərdə ictimai-siyasi terminlərin əks olunma mənzərəsinə gəlincə onu qeyd etmək lazımdır ki, burada “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (2021) üstünlük təşkil edir. 4 cildlik “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə qeyd olunan terminlər əksərən müstəqillik dövründən əvvəlki keçidi nümayiş etdirir. Ən operativ lüğətlər isə “Yeni alınma sözlər lüğəti”, “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”, “Mediada işlənən alınma sözlər lüğəti”, “Jurnalistika terminləri lüğəti” hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, Elm, 1975, 600 s.
2. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, Elm, 2021, 756 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
4. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” 4 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
5. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” 4 cildə, III c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
6. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” 4 cildə, IV c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
7. Kemmer S. Rice public website. LINC 216, september, 2019: www.ruf.rica.edu/~kemmer/Words/Loanwords.html.
8. Məmmədli İ. və b. “Yeni sözlər yeni mənalara lüğəti”, Bakı, Elm və təhsil, 2016, 269 s.
9. Məhərrəmli Q. Mediada işlənən alınma sözlər. İzahlı lüğət. Bakı, Elm, 2008, 256 s.
10. Məhərrəmli Q., Şıxlı E. Jurnalistika terminləri lüğət. Bakı, Altun kitab, 2016, 240 s.
11. Məhərrəmli Q., İsmayılov R. Məktəblinin alınma sözlər lüğət. Bakı, Altun kitab, 2016,
12. Məhərrəmli Q. Yeni alınma sözlər lüğəti. (İzahlı sözlük). Bakı, Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi. 2021, 400 s.

13. Sadıqova S və başqaları. “İzahlı ictimai-siyasi terminlər lüğəti”. Bakı, Zərdabi Nəşr MMC nəşriyyatı, 2023, 360 s.

14. Səfərova Ə.Ə. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlər və onların üslubi xüsusiyyətləri.// Bakı Univer. Xəbərlər, humanitar elmlər seriyası, 2011, №2, s.11-19.

ИСПОЛЬЗУЕТСЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА. СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Бабаева Айтен Мусахиб кызы

Резюме

Несмотря на то, что английский язык имеет глобальное качество в современном международном информационном пространстве, словарный запас этого языка неоднороден. В этом смысле словарный запас английского языка содержит большое количество слов и терминов из европейских языков. В словарном запасе английского языка присутствуют даже слова и термины китайского, русского, японского, персидского, турецкого, арабского, африканского, полинезийского и малазийского происхождения. Приобретенные слова осваиваются на английском языке и используются в соответствии с нормами этого языка. Поэтому во многих случаях трудно отличить принадлежность этих слов к другим языкам. Поэтому словари считаются основными инструментами определения происхождения слов, используемых в английском языке. Важная часть общественно-политических терминов в словарях азербайджанского языка принадлежит также другим языкам. Большинство таких слов и терминов имеют латинское и греческое происхождение. Среди общественно-политических терминов, перешедших с английского на азербайджанский язык, есть также много слов французского происхождения, происходящих из латыни. Определенная часть общественно-политических терминов, пришедших в азербайджанский язык из английского, также являются единицами итальянского, немецкого, испанского происхождения. В толковых словарях, как правило, термины из английского языка наблюдаются неравномерно в зависимости от назначения словарей и периода издания.

USED IN ENGLISH IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE SOCIAL AND POLITICAL TERMS OF EUROPEAN ORIGIN

Babayeva Ayten Musahib

Summary

Despite the fact that the English language has a global quality in the modern international information space, the vocabulary of this language is not homogeneous. In this sense, the vocabulary of the English language contains a large number of words and terms from European languages. The vocabulary of the English language even contains words and terms of Chinese, Russian, Japanese, Persian, Turkish, Arabic, African, Polynesian, and Malaysian origin. The acquired words are mastered in English and used in accordance with the norms of this language. Therefore, in many cases, it is difficult to distinguish that these words belong to other languages. Therefore, dictionaries are considered the main tools in determining the origin of words used in English. An important part of the socio-political terms in the dictionaries of the Azerbaijani language also belong to other languages. Most of

such words and terms are of Latin and Greek origin. Among the socio-political terms that have been transferred from English to Azerbaijani language, there are also many words of French origin, which are originally from Latin. A certain part of socio-political terms that entered the Azerbaijani language from English are also units of Italian, German, and Spanish origin. In explanatory dictionaries, as a rule, the terms from the English language are unevenly observed due to the purpose of the dictionaries and the period of publication.

Rəyçi: prof. M.İ. Yusifov

Azərbaycan dili kafedrasının 09 oktyabr 2024-cü il tarixli iclasının 03 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 09 oktyabr 2024-cü il